

Весна ЗАРКОВИЋ

ОТВАРАЊЕ ПРВЕ СРПСКЕ КЊИЖАРЕ У ПРИШТИНИ 1890. ГОДИНЕ*

Апстракт: Рад представља приказ отварања прве књижаре у Приштини 1890. године, отворене у склопу акције отварања српских књижара у Отоманском царству после оних у Скопљу, Битољу, Солуну, Цариграду, уз ангажовање српског конзулата. Први књижар у Приштини био је Стеван Марковић, ранији трговац и учитељ. Рад књижаре био је регулисан уговором потписаним између Стевана Марковића и Бранислава Нушића, деловође конзулата. Овај уговор је изазвао преписку у српској дипломатији јер се у неким детаљима косио са планом о оснивању српских књижара насталим у сарадњи Стојана Новаковића и Владимира Карића.

Кључне речи: Приштина, прва књижара, Стеван Марковић, Бранислав Нушић, Владимир Карић.

Српски народ у Старој и Јужној Србији, изложен свакодневним притисцима Арбанаса, окупљао се око цркава и манастира тражећи заштиту. И, српске школе су у Турској представљале најчистије храмове српске мисли, које су одржавале у пламену буктињу националне свести. Народ их је волео, желео, тражио и поносио се њима. Школе нису одржавале само подмладак, већ и сам народ и духовно јединство са слободном браћом у Краљевини Србији, која су им слала и издржавала учитеље. Све школе у Турској отворане су уз велики напор који су оправдале успешно извршавајући задатке.¹

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

¹ Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД), Политичко-просветно одељење (=ППО), Р 79, 1901, ПП№ 225, С. Ј. Аврамовић – М. Вујићу, Приштина 20. фебруар 1901.

Да би спречила однорођавање Срба у Турској, Србија је, поред још неодређеног плана и неискуства, решила да оствари свој циљ путем отварања школа, црква и манастира, као и књижара које је требало снабдети добрим књигама. Отворене су књижаре у Скопљу, Битољу, Солуну, Дебру, Прилепу, Охриду, Костуру и Цариграду, штампане и растуране књиге на целој територији где су се налазили Срби. Осим тога, у Србији почиње школовање великог броја деце за просветно-културни рад.² После свршене Богословије и Учитељске школе та деца су постала учитељи, док су учитељице углавном завршавале београдску Вишу женску школу.³

Школама је из Србије редовно упућивана материјална помоћ, као и учитељи пореклом из Старе и Јужне Србије који су се школовали у Призренској и Београдској богословији. Помоћ намењена школама, црквама и манастирима упућивана је под фирмом тзв. Фонда Симе Игуманова, иза којег је стајало Министарство иностраних дела.⁴ Помоћ је често упућивана и преко трговаца који су помагали отварање и рад школа у градовима, и који су, због трговине и других послова, често прелазили у Србију одакле су, почев од половине XIX века, доносили уџбенике и други школски материјал. Ови трговци су били повезани са органима у Србији који су се бавили национално-политичким радом у крајевима под турском влашћу. У Приштини се у том послу нарочито истакао Стеван Марковић, каснији учитељ и књижар.⁵

Међутим, пренос књига из Србије у Турску није био нимало лак посао. Напротив, носио је велики ризик, јер су турске власти често плениле, контролисале, цепале, па чак и палиле књиге. Како би се избегле разне непријатности од стране турских власти снабдевање књигама је често ишло преко руског, а касније и српског конзулата. У појединим приликама тај посао су обављали трговци који су, посећујући разне градове, нарочито за време вашара, доносили књиге које би се у кругу породице читале на ноћним седељкама.⁶ Тако се снабдевала и школа у Приштини. Примера ради, учитељ Никола М.

² Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд 1941, 133–134.

³ Бранислав Ђ. Нушић, *Косово*, Приштина 2007, 100.

⁴ Михаило Војводић, „Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до балканских ратова“, у: *Косово и Метохија – прошлост, садашњост, будућност*, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 28, Београд 2007, 87.

⁵ Др Јагош К. Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856-1912. године*, Приштина 1969, 62.

⁶ Др Јован Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним и српским областима*, Београд 1928, 13.

Ковачевић набавио је преко Стевана Марковића букваре, читанке, земљописе, историје, часловце, псалтире, срицатељне таблице, црне таблице за краснопис и друге потребе.⁷

Након отварања конзулата у Солуну, Скопљу, Битољу и Приштини, главни и једини задатак Србије био је препород просвете, непризнате у Турској, па је извођена готово тајно. Стојан Новаковић, посланик Србије у Цариграду, противио се таквом начину рада и залагао да „треба да се остави пут кријумчарења и да се наиђе на пут легални у свеколиком старању за наше сународнике у Турској“. И, успео је у томе јер је у министарству постојао нарочити одбор који се старао о српским школама у Турској. Након укидања одбора надлежност се преноси 13. марта 1890. год. на Министарство иностраних дела.⁸

За национално-пропагандни рад Срба под турском влашћу значајну улогу имале су и књижаре, чије се питање покренуло одмах након добијања дозвола од турских власти за штампање школских уџбеника. Задатак да испита могућност за отварање књижара у Цариграду, Солуну, Скопљу и Призрену српска влада је поставила 1885. године Сави Грујићу који је тада био посланик у Цариграду.⁹ У међувремену су уџбеници из Цариграда достављани школама преко српских конзулата у Скопљу, Битољу, Солуну и Приштини.

Прве српске књижаре на Косову и Метохији отворене су деведесетих година XIX века, најпре у Приштини и Призрену, а касније и у другим местима. За помоћ књижарама било је обезбеђено у буџету Министарства просвете Србије 4000 динара, од којих су књижари примали утврђену месечну плату која је износила од 80 до 120 динара.¹⁰

У Приштини је, каже Нушић, већ двадесетак година постојала српска школа па се опажала прилична писменост код српског становништва; отуда потреба за отварањем књижаре. Разлози за њено отварање били су бројни, а један од њих је што је српских школа у рејону приштинске области било прилично, које су, или својом близином или железничком пругом од Качаника до Митро-

⁷ Jovan Vlahović, „Prva školska knjižnica na Kosovu i Metohiji osnovana je pre sto godina u Prištini“, u: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, Zagreb 1965, 259; Др Ј. К. Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856–1912. године*, 206.

⁸ *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије*, Скопље 1937, 260.

⁹ Климент Џамбазовски, *Културно-општествение врски на македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопље 1960, 263.

¹⁰ Петар Костић, *Просветни и културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и на почетку XX века*, Скопље 1933, 76.

вице, имале доста уређену везу са Приштином. Иначе, српско становништво је, кад год је било у прилици, набављало књиге, радо их читало, а појединци су редовно узимали новине из конзулата и читали до последњег слова. У писму упућеном Сави Грујићу којим се залаже за отварање књижаре, Нушић предлаже да приштински књижар има угледну радњу, да два-три месеца током зиме борави у месту, формира једну путничку књижару, са којом би сваке године по пет-шест месеци обилазио цео санџак, а у дућану имао свог заступника.¹¹ Избор је пао на Стевана Марковића, који је раније већ имао искуства у преношењу српских књига. Министар је прихватио предлог да се отвори српска књижара у Приштини, да се разговара са Марковићем, направи уговор и пошаље на претходно одобрење министарству.¹²

После разговора са Марковићем, Нушић је послао пројекат уговора и замолио за одобрење или стављање примедби како би се што пре закључио дефинитивни уговор.¹³ Уговор, закључен са Марковићем, састојао се од 14 чланова,¹⁴ и одобрен је уз примедбу на члан 10 у којем је требало да стоји да ће се плата књижару исплаћивати од дана отварања књижаре. Пошто је уговор био и сувише уопштен, а кад се узму у обзир тешкоће са којима су се књижари сусретали у Солуну и Битољу, постављало се питање: „Ко би смео узети на се обавезу да два пут (sic) годишње са књигама обиђе цео горњи Арнаутлук?“, како је произлазило из члана 7.¹⁵

Књижара у Приштини је почела са радом 1. марта 1890. године. Отворио ју је Стеван Марковић, приштински трговац и учитељ,¹⁶ пореклом из Неродимља.¹⁷ Заслуга за њено отварање припада српском конзулату у Приштини, нарочито конзулу Луки Маринковићу и деловођи Браниславу Нушићу. Касније ће у погледу заслуга за отварање књижаре Маринковић и Нушић имати различите ставо-

¹¹ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 9, Б. Нушић – С. Грујићу, Приштина 26. јануар 1890.

¹² АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 101, Министарство иностраних дела – Конзулату у Приштини, Београд 30. јануар 1890.

¹³ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 14, Б. Нушић – С. Грујићу, Приштина 10. фебруар 1890.

¹⁴ Уговор је објављен у: Бранко Перуничкић, *Писма српских конзула из Приштине 1890-1900*, Београд 1985, 86–87.

¹⁵ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 190, М. Ђорђевић – Б. Нушићу, Београд 19. фебруар 1890.

¹⁶ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 22, Б. Нушић – С. Грујићу, Приштина 4. март 1890.

¹⁷ Jovan Vlahović, „Prva školska knjižnica na Kosovu i Metohiji osnovana je pre sto godina u Prištini“, у: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, 259.

ве. Шеф конзулата Србије у Приштини Лука Маринковић сматрао је да је Бранислав Нушић себи приписао заслугу за отварање књижаре, а она је, мисли он, припадала само Владимиру Карићу, конзулу у Скопљу, и Трајку,¹⁸ учитељу и сину књижара Стевана Марковића, који је још пре отварања конзулата издејствовао дозволу од мутесарифа за њен рад.¹⁹

Стеван Марковић је превасходно био трговац и терзија, али је услед недостатка учитеља, као писмен човек, једно време обављао и тај посао.²⁰ Због начина рада Јанићије Поповић га назива „старовремским учитељем“.²¹ Његов рад као учитеља најбоље је описао Стојан Н. Капетановић: „Преносио је поверљиве извештаје и доносио књиге и паре од српске владе за српске школе у Старој Србији и он је десет година учио приштинске српчиће по старовременском методу, седео скрштених ногу на асури и шио а бољи ђаци слишавали остале и учили децу читању и писању. На подне спавао би на столу прикованом уза зид испред клупа од растових дебелих дасака, а са стране ограђеним плотом апсио ђаке. Ту би се о св. Сави приказивала она позната Змајева песма – ‘Гледајте га млади, стари, како седи у бувари. Мада крије лице своје, ми га ипак знамо ко је’“.²² Због свог националног, а не учитељског рада

¹⁸ Учитеља Трајка Стевановића (Марковића) хапсе турске власти у Скопљу, због једне необичне ситуације. У времену опште корупције у турској управи учитељ Трајко Стевановић је, заједно са учитељицом Јеленом Дробњак, требало да пред турском испитном комисијом полаже испит за учитеља. Тада је то била уобичајена пракса, испит се полагао у Муарифату, а уобичајено је било и да се за сваки посао који се завршава турским службеницима даје мито (рушвет). У договору са конзулом из Скопља Владимиром Карићем преко посредника Јована предат је новац којим је требало да се подмити тумач испитне комисије. Он је новац примио, али их је после двадесетак дана пријавио, након чега су Трајко и Јелена били ухапшени. Истовремено, у Приштини је ухапшен учитељ Јован Студић и још неколико виђенијих грађана који су затворени у, по злу чувени, Куршумли хан. Јелена Дробњак је осуђена на годину дана, а Трајко Стевановић на три године. На заузимање конзула Карића и српске дипломатије учитељица Јелена је ослобођена уз кауцију од 150 динара и пребачена у Србију, док је Трајко провео две године у затвору (Јанићије Поповић, *Живот Срба на Косову 1812–1912*, Београд 1987, 255–256).

¹⁹ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, Пов. П. № 22, Л. Маринковић – С. Грујићу, Приштина 18. април 1890.

²⁰ АС, МИД, ПП, 1890, ред 7. (Списак српских учитеља на Косову 1890. године).

²¹ Ј. Поповић, *Живот Срба на Косову 1812–1912*, 255.

²² Стојан Капетановић, „Српска школа у Турској под шљивама у башти на Косову у Приштини“, у: *Учитељски покрет*, бр. 9-10, Скопље, 1933, 348–349.

и искуства у трговини и преношењу књига Стеван је одабран да отвори књижару.

Књижара у Приштини налазила се на крају покривене чаршије и остављала је снажан утисак на све Србе у граду. Нарочито се њен изглед урезао у сећања ђака о чему сведоче речи Стојана Зафировића „... та књижара је у својој унутрашњости чинила на нас ђаке врло пријатан, могу рећи свечан утисак. Књиге су биле смештене на полице, лепо уређене, све је чисто. Улазили смо као у цркву, скидајући капе. Књиге и друге потребе куповали су сами ђаци: табак беле штампане хартије „за краснопис“ плаћали смо један мантр (једна пара динарска). Дућан је био на крају главне, покривене чаршије, у близини „ућумата“. Spraћу те књижаре било је једно дућанче, као турска књижара, прљаво и прашњаво, разбацано. Не сећам се да сам ту видео каквих књига. Ми смо ту куповали трске за израду пера за турско писање“.²³

Задовољан због њеног отварања Бранислав Нушић се потрудио да је што богатије и лепше снабде, и, без обзира на оскудицу, издао сто динара као половину од оне суме која је Стевану Марковићу уговором обећана на име помоћи. Али, у уговору су учињене и неке измене. Тако му је, на пример, чланом 5, поред књига грчке и бугарске, забрањено да прима и продаје књиге издања католичке пропаганде. Учињено је то из обазривости јер је раније један путнички књижар посетио Јањево и друга католичка места нудећи српским школама и учитељима бесплатне књиге. У случају да се међу књигама нађу и оне које би се могле употребити (као што је превод Старог завета Светог Писма, издање Енглеског библијског друштва) конзулат би одобрио продају истих, а Стеван не би повредио уговор.²⁴

Нушић је сматрао да књижара у Приштини неће доживети судбину књижара у Солуну и Битољу. Јер, у Солуну сам валија није признавао егзистенцију Срба у свом вилајету и из основе порицао признавање српске књижаре, док је у Битољу, раскрсници свих политичких и верских пропаганди на тим просторима, новац упућен са свих страна подривао српску пропаганду. За разлику од њих Приштина је, по свом положају и средишту, представљала територију која није још увек била окружена страном политичком пропагандом, нарочито бугарском, услед чијег деловања су српске школе често ометане у раду. Најенергичније деловање бугарске пропаганде било

²³ Др Ј. К. Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856–1912. године*, 230.

²⁴ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 22, Б. Нушић – С. Грујићу, Приштина 4. март 1890.

је у Горњој Македонији, где ће се повести одсудна и крвава борба у српско-бугарском спору, који ће навести косовског валију на наредбе и кораке намењене тој територији, али неће имати локални карактер, а њихова важност простираће се од Качаника до Митровице. Такве наредбе се неће тицати приштинске књижаре и зато јој је конзул Нушић прорицао добру будућност.²⁵

У прва два месеца рада књижаре (март и април), било је продато стотинак разних књига и календара *Голуб* које је књижар Стеван Марковић добио преко Луке Маринковића, а он од Посланства у Цариграду од издавача Зелића.²⁶ Пошто Маринковић није знао колики је проценат, односно трговачки рабат који је требало да добије књижар Стеван, обратио се писмом 21. маја 1890. године конзулу Владимиру Карићу тражећи упутство поводом тога, али и упутства о својој улози у раду књижаре. Карић је одговорио писмом 25. маја истичући да се конзулат званично треба држати по страни од књижаре како не би нанео евентуалну штету њеном раду. Наиме, Турци и Арбанаси би с неповерењем гледали на књижару и њену делатност уколико би се уочило да конзул има удела у њеном раду. Да је овакво Карићево размишљање било исправно потврђује убиство Луке Маринковића, вицеконзула у Приштини пар месеци по отварању књижаре.²⁷ Кад је таква судбина задесила конзула, који је, поред дипломатског имунитета признатог од турске државе, имао и друге системе заштите, можемо мислити шта се све могло десити обичном књижару у несигурној приштинској чаршији.

Даљим упутствима Карић обавештава Маринковића да књижара у Приштини представља испоставу књижаре у Скопљу, која би имала статус вилајетске, док би у Приштини била поткњижара. Карић је оправдање видео у улози коју је вилајетска скопска књижара имала у процесу добијања одобрења за штампање и продавање књига на српском језику. Наиме, књиге које се продају у вилајету

²⁵ Исто.

²⁶ У штампарији А. Зелића у Цариграду штампане су следеће књиге везане за Косово и Метохију: Милојко В. Веселиновић, Читанка за I разред основне школе у Отоманској царевини, 1889; Мала црквена историја Старога и Новога завета за основне школе у Отоманској царевини, 1889; Мали катихизис Старога и Новога завета за основне школе у Отоманској царевини, 1889; Милојко В. Веселиновић, Читанка за I разред основне школе у Отоманском царству – 2. изд, 1893; Исти, Читанка за II разред основне школе у Отоманском царству – 2. изд, 1893; Буквар за основне српско-народне школе у Отоманској царевини – 2. изд, 1893. (Милорад Миња Филић, *Издавачка делатност Срба на Косову и Метохији – грађа за библиографију и историју књиге – 1539–1941*, књ. 1, Приштина 1996, 40–43)

²⁷ *Историја српског народа*, VI/1, Београд 1983, 277 (Н. Ракочевић).

морале су имати одобрење вилајетске просветне комисије, потврђено печатом. Без тог одобрења књиге се нису смеле продавати. Књижара је за одобрење плаћала одређену таксу вилајетској просветној комисији, а у тадашњем систему опште корупције у Отоманском царству, то је подразумевало и одређени износ који се давао овлашћеним лицима директно на руке, што је подизало цену књига намењених продаји.

Књиге су у скопску књижару долазиле у основи из два правца: из Цариграда и из Србије, међу којима и оне штампане у српским штампаријама у Аустроугарској, које су долазиле преко Србије. Планирано је да књижара набави и књиге на грчком и француском језику, које би долазиле преко Цариграда и конзул Карић је већ био начинио неке кораке у том правцу. Ово је важно зато што су књиге штампане у Цариграду, или оне које су стизале преко њега, већ имале одобрење просветне комисије, па их је лакше било набавити.

Издавачи од којих је књижара у Скопљу набављала књиге били су: књижара (и штампарија) Зелић из Цариграда, Валожич и Лихтенштајн из Београда и Браћа Поповић из Новог Сада. Издавачи из Цариграда и Новог Сада су књижари одобравали рабат од 40%, а из Београда само 25%. Управо ће овај трговачки проценат бити предмет преписке која ће се водити у троуглу: конзулат у Приштини – конзулат у Скопљу – влада у Београду. Према Карићевом схватању, које је произлазило из чињенице да је књижара у Приштини била поткњижара оне у Скопљу, па је књиге (и други материјал за продају) била у обавези да набавља преко књижаре у Скопљу. На тој релацији би се и решавало питање трговачког рабата који је књижари припадао. Према Карићевом мишљењу, књижар Стеван Марковић би у директној понуди са књижаром из Скопља прецизирао трговачки рабат за који ће радити. Плаћање између њих ишло би без учешћа српских конзуларних представника у овим местима. Сматрао је и да би рабат требало да буде упола мањи од онога који има књижара у Скопљу, тј. 20% на књиге из Цариграда и Новог Сада и 12,5% на књиге из Београда.

Карићево схватање било је чисто економско и сводило се на трговачку размену која је зависила од броја продатих књига. Конзулати су били готово потпуно изузети из овог дела пословања књижара. Улога конзула сводила се на саветодавни део. Наиме, Карић је усмеравао књижара у Скопљу које књиге би набављао и продавао, а, како смо већ истакли, био је и посредник у набавци неких књига на грчком и француском језику. Економска улога конзула сводила

се на контролу цена књига са обавезом да, у што већој дискрецији, врше проверу да ли се књиге продају по договореној цени.

Схватање конзула у Приштини, који је опет био у неком смислу подређен оном у Скопљу, било је другачије. То закључујемо због питања упућеног конзулу Карићу: „да ли и које књиге су се могле поклањати (школама, ученицима, библиотекама, виђенијим Србима)“. Карићев одговор је био потпуно економски: књижара не би требало да поклања књиге, а ако то жели може само на своју штету, од свог новца.

У раду књижаре у Приштини, у схватањима конзула Карића и Маринковића, огледају се два принципа: економски и национални. Карићев економски принцип сводио се на издржавање књижаре од продатих књига и у том смислу треба регулисати односе две књижаре: скопске и приштинске. Национални принцип конзула Луке Маринковића подразумева знатно већу улогу конзулата у раду књижаре. Књиге и други продајни материјал набављали би се преко конзулата, а књижара би представљала само сервис и била посредник према крајњим корисницима.

Иако оба принципа имају своје предности и мане, национални је био ближи реалности. С обзиром на положај у коме се налазило српско становништво, књижара у Приштини није могла бити чисто економски пројекат. У ситуацији тешке беспарице и опште несигурности, мали број Срба је био у прилици да набавља и купује књиге, иако оне нису непознате у српским кућама, нарочито у манастирима и црквама. То су биле књиге верског карактера, најчешће рукописне, на које су њихови поседници, често и неписмени, гледали као на нешто свето, као што су гледали на старе славске иконе; књиге које нису одговарале новом систему школства који је крајем XIX века узео маха и код Срба у Старој Србији. У таквој економској и политичкој ситуацији у којој је владала општа несигурност на путевима (којима су се кретали само најхрабрији и они који су могли платити арбанашку пратњу), књижара у Приштини била је далеко и економски неисплатива. Ако се још у њеном раду не буде видела улога конзулата и Србије, онда је била још даља обичном свету притиснутом проблемима.

Влада у Београду, тога свесна, држала се принципа као и конзул Маринковић. То је уочљиво у уговору Стевана Марковића и Бранислава Нушића, као заступника српског конзулата у Приштини потписаног на самом почетку рада књижаре.²⁸ Свесни економских тешкоћа са којима ће се књижара срести, нарочито на почетку

²⁸ Б. Перуничкић, *Писма српских конзула из Приштине 1890–1900*, 86–87.

рада, влада је потписала уговор који је књижару пружао одређену сигурност, а временом, ако продаја књига буде заживела, интервенција владе би се свела на минимум.

Када је о школама реч оне су биле у обавези да књиге набављају о свом трошку. Књиге би из књижаре узимали учитељи или кметови епитропи, тј. школски тутори а плаћали би их родитељи ученика, на начин на који се са књижаром договоре.²⁹

Незадовољан упутством које је добио од Карића, нарочито питањем плаћања којим се избегава конзулат у Приштини, јер није било у складу са потписаним уговором, Лука Маринковић се обратио председнику владе Сави Грујићу. У писму од 11. јуна 1890. године Маринковић образлаже свој ранији поступак и упутство које је добио од Карића и од председника владе тражи да сви књижари имају исти проценат трговачког рабата, а плаћање да иде преко конзулата. Маринковић је предлагао и да трошкове цензуре просветне комисије у Цариграду носе књижари преко рачуна који би био исплаћиван књижари и штампарији Зелић. Одобрења која би се добила од вилајетске просветне комисије плаћали би сами књижари.³⁰

После смрти конзула Маринковића из кабинета председника владе, Саве Грујића, упућено је писмо Владимиру Карићу у Скопљу са преписом уговора из којег се јасно види да према члану 10 књижар има новчану награду и 40% од продатих књига, док годишња продаја не достигне 15.000, а касније 30%, а према члану 11 књижар би свака три месеца конзулату полагао рачун од продатих књига. С обзиром на то да је Карић приштинску сматрао поткњижаром која би се снавдевала од главне, вилајетске, скопске књижаре и од које би добијала 20% рабата, проистекле су неке несугласице. Карићево мишљење је да приштинска књижара не може имати 40, па чак ни 30%, јер је толико добијала скопска књижара. Рачун у вези са књигама приштински књижар морао је регулисати са књижаром у Скопљу. Из владе је Карићу сугерисано да, што се тиче рачуна, уради по свом нахођењу, али да се књижару даје 40% било да набавља књиге од скопске књижаре или непосредно од Зелића.³¹

Карић није био задовољан писмом владе из Београда. Упутио је одговор у којем се види да је систем рада српских књижара у Отоманском царству био договорен са послаником Стојаном Новакови-

²⁹ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, Пов. П. № 143, В. Карић – Л. Маринковићу, Скопље 25. мај 1890.

³⁰ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, Пов. П. № 60, Л. Маринковић – С. Грујићу, Приштина 11. јун 1890.

³¹ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 686, Београд 22. јули 1890. (без потписа).

ћем и да се став владе, конзула Маринковића и деловође Нушића није поклапао са планом Карић-Новаковић. План који је на Карићев предлог прихватио Новаковић, предвиђао је да књижаре буду двојачке: вилајетске и обласне.³² Вилајетске би се налазиле у вилајетским местима а обласне по местима у унутрашњости вилајета. Такође, договорено је да књижари имају проценат од српских књига штампаних у Цариграду 40%, које би биле упућене обласним књижарама са рабатовом од 20%. Новаковић би се старао да се вилајетске књижаре снабдевају књигама штампаним у Цариграду, а Карић би био задужен за снабдевање из Београда и Новог Сада.³³

Карић је сматрао да је овако договорени план најбољи за рад и опстанак српских књижара, што је и образложио влади. Подела књижара била је оправдана обавезним цензурисањем књига што је много лакше било књижарима који су се налазили у седишту вилајета него онима из унутрашњости, јер је седиште вилајетске комисије било у вилајетском месту. Противио се поклањању књига верујући да би то довело до неактивности књижара и њихове заинтересованости за рад. Карић није био противник субвенција које би се добијале од владе из Београда, али би оне морале бити само у посебним случајевима, када би конзул проценио да се књижара не може издржавати због малог броја продатих књига. Такође, конзул би одређивао коме и које књиге се могу поклањати, али у што мањем броју и које нису неопходне школама. На тај начин би се, мисли он, увео неки ред међу ђачким родитељима и учитељима, а истовремено би се уредио однос између књижара и конзула, и између књижара и издавача. Карић и Новаковић су, на основу искуства са почетка рада књижаре у Приштини и Битољу, дошли до закључка да је овакав начин рада књижара бољи. Зато је Карић критиковао Нушића да је пожурио са склапањем уговора и са отварањем књижаре у Приштини, без икаквог претходног искуства и консултација са творцима плана о отварању књижара. Уговор који је Нушић потписао са Стеваном Марковићем, према Карићу, био је неодржив из више разлога:

а) вилајетски књижар није могао да даје „ни 30%, а камоли 40%“, јер се издржавао од тога без икаквих субвенција са стране;

б) подела на вилајетске и обласне књижаре оправдана је зато што се било који посао, па и најмањи, морао завршавати у седишту вилајета, а подразумевао је долазак књижара из других места

³² М. Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд 2003, 77.

³³ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 132, В. Карић – С. Грујићу, Скопље 8. август 1890.

и њихов боравак у седишту вилајета и по неколико дана. То би им знатно подизало трошкове. Вилајетски књижар је био ослобођен тих трошкова јер живи у том месту;

в) уговор између Нушића и Стевана Марковића предвиђао је честе контакте између књижара и конзулата који су могли изазвати велике и непријатне последице. Према плану који су Карић и Новаковић направили, обласни књижари су склапали уговор са вилајетским, а он са издавачима, чиме се избегава мешање конзулата, а сви настали спорови решавали би се међу њима, судским или неким другим путем;

г) Карић је у потписаном уговору видео и неправилност у погледу новца од продатих књига. Уговором је било предвиђено да Стеван Марковић конзулу полаже рачуне, али се новац нигде не помиње, па се зато питао шта ће бити ако књижар прода књиге, а новац потроши на пиће. У таквој ситуацији није постојала законска могућност потраживања новца од конзула нити од вилајетског књижара.

На крају писма Карић је предлагао влади да поништи уговор са Стеваном Марковићем, који иначе нема никакве правне вредности. Предлагао је да се Стевану понуди 500 динара годишње надокнаде јер је продаја књига била слаба, и тиме га обавезати да књижару попуни потребним материјалом за продају. Такође, требало би му и указати да ће ова годишња исплата бити обустављена уколико се не буде трудио око рада књижаре. Карић је сматрао да у Приштини има пуно бољих људи од Стевана Марковића и да их може пронаћи новопостављени конзул Тодор П. Станковић. Залагао се да се Стеван пошаље у неку врсту пензије јер је сумњао да ће књижара у његовим рукама добро радити.³⁴

Изгледа да је Карић био потпуно у праву када је тако окарактерисао личност књижара Стевана Марковића, што је видљиво у писму упућеном 19. августа 1890. године председнику владе, генералу Сави Грујићу, у којем указује на дуговање приштинског књижара у висини од 443 динара књижари у Скопљу. То није био једини Стеванов дуг; дуговао је и 120 динара конзулу Карићу, позајмљених на име набавке књига за књижару, а поред поменуте суме подигао је и део плате свог сина Трајка.³⁵

Расправа о начину рада књижаре у Приштини дочекала је и новог конзула Тодора П. Станковића, који је на том месту заменио

³⁴ Б. Перуничкић, *Писма српских конзула из Приштине 1890–1900*, 98.

³⁵ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 208, В. Карић – С. Грујићу, Скопље 19. август 1890.

убијеног Луку Маринковића. Станковићу је из владе стигао допис 22. јула којим се тражи да се испоштује уговор потписан са Стеваном Марковићем; нарочито се инсистира на 4. тачки по којој је конзул био дужан да Марковићу обезбеди добијање кредита, али и проналажење путева и начина за набавку потребног материјала. Конзул Станковић је сматрао да је то немогуће остварити. Како Марковић није имао довољно новца за куповину више материјала, књижара је била полупопуњена, а књижара из Скопља и конзул Карић нису хтели да му дају књиге на вересију, јер је већ био дужан одређену своту новца. На Карићев захтев Тодор Станковић је од Стевана Марковића затражио да исплати поменути дуг и добио одговор да не може, јер није распродао преузете књиге. Сагледавши читаву ситуацију конзул Станковић је мислио да треба истрајати на плану Владимира Карића и Стојана Новаковића да књижари сами регулишу односе на економском принципу. Предлагао је, у складу са планом, да се Марковићу изда годишња помоћ за две године унапред у висини од 1000 динара како би тим новцем опремио књижару потребним књигама и школским материјалом. Станковић се обавезао да ће и даље водити рачуна о раду књижаре, односно о броју продатих књига и њиховим ценама. Затражио је од владе да пошаље 20 икона Светог Саве за школе које су биле у његовој надлежности. Иконе је намеравао да подели преко књижаре Стевана Марковића, а по цени коју одреди влада.³⁶

Приштински конзул је у жељи да помогне рад књижаре још два пута, 24. септембра и 8. новембра 1890. године, инсистирао код владе на решавању питања рада књижаре Стевана Марковића.³⁷

Захтев Тодора Станковића решен је 16. новембра 1890. године када је влада одлучила да се књижару Стевану Марковићу на име помоћи изда 209 динара, као и 500 динара на име годишње помоћи, која је била одобрена још решењем од 8. априла 1890. године. Пошто је година била при крају са исплатом се сачекало до 10. јануара 1891. године.³⁸

Одобрена сума није у потпуности покривала потраживање конзула Станковића, па је 28. децембра упутио нови захтев. Решавајући по том захтеву влада је одлучила да књижару Стевану Маркови-

³⁶ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 89, Т. П. Станковић – С. Грујићу, Приштина 25. август 1890.

³⁷ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 106, Т. П. Станковић – С. Грујићу, Приштина 24. септембар 1890; Исто, ПП. № 124, Т. П. Станковић – С. Грујићу, Приштина 8. новембар 1890.

³⁸ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 45, Одлука председника владе Саве Грујића, Београд 16. октобар 1890.

ћу изда одређену суму новца и то: а) 291,60 динара на име редовне помоћи за седам месеци (јун–децембар 1890. године); б) 500 динара на име годишње помоћи за 1891. годину и в) 209 динара на име помоћи по захтеву конзула Станковића за суму од 1000 динара. Влада је овај новац послала конзулу Станковићу 11. јануара 1891. године захтевајући да јој о томе достави три признанице, за сваку суму појединачно, с тим што би прва, која се односила на помоћ за седам месеци 1890. године, била датирана 31. децембра 1890. године.³⁹

Отварање књижаре у Приштини представља значајан моменат у животу тамошњих Срба. О томе најбоље сведочи мишљење неког виђенијег Србина изречено приштинском конзулу: „Затворили су нам школу да отму књигу из руку наше деце, а дозволили књижару да пружи књигу у наше руке. Добро су учинили и даће Бог да ускоро виде како су добро учинили“.⁴⁰ Око отварања књижаре потрудили су се сви, почев од књижара Марковића преко чиновника конзулата у Приштини и Скопљу до владе у Београду. Ипак, прва година њеног рада није протекла без одређених проблема, који су проистицали из лоше опште ситуације. Дискусија вођена између конзулата у Приштини и Скопљу прекинута је компромисним решењем владе у Београду које је предвиђало помагање рада књижаре док њен рад економски не заживи.

Овакво решење произлазило је из опште ситуације у којој су се налазили Срби из Старе Србије. Турске власти су на сваку активност Срба гледале са неповерењем, па тако и на рад књижаре. Да су проблеми на које су књижаре наилазиле били бројни, сведочи и судбина призренског књижара Васе Чемериџића који је ухапшен и осуђен на две године затвора због пронађених књига за које није имао одобрење од турских власти.⁴¹ Иако је прва година у раду приштинске књижаре протекла с извесним проблемима њено постојање подстицајно је деловало на живот Срба у Старој Србији. Томе је допринело ангажовање најзначајнијих људи тог времена што се огледало у њеном изгледу и положају наспрам запуштене турске књижаре.

³⁹ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП. № 45, Допис владе – Конзулату у Приштини, Београд 11. јануар 1891.

⁴⁰ АС, МИД, ПП, 1891, ред 40, ПП № 22, Б. Нушић – С. Грујићу, Приштина 4. март 1890.

⁴¹ Др Ј. К. Ђилас, *Српске школе на Косову од 1856–1912. године*, 230.

Цитирани извори и литература

- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење.
- Васиљевић 1928: Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима*, Београд.
- Vlahović 1965: Ј. Vlahović, „Prva školska knjižnica na Kosovu i Metohiji osnovana je pre sto godina u Prištini“, u: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, Zagreb.
- Војводић 2003: М. Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карпић*, Београд.
- Војводић 2007: М. Војводић, „Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до балканских ратова“, у: *Косово и Метохија – прошлост, садашњост, будућност*, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 28, Београд.
- Ћилас 1969: Ј. К. Ћилас, *Српске школе на Косову од 1856–1912. године*, Приштина.
- Историја српског народа*, књ. VI/1, (1983) Београд.
- Јовановић 1941: Ј. М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд.
- Капетановић 1933: С. Капетановић, „Српска школа у Турској под шљивама у башти на Косову у Приштини“, у: *Учитељски покрет*, бр. 9-10, Скопље.
- Костић 1933: П. Костић, *Просветни и културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и на почетку XX века*, Скопље.
- Нушић 2007: Б. Нушић, *Косово*, Приштина.
- Перуничкић 1985: Б. М. Перуничкић, *Писма српских конзула из Приштинe 1890–1900*, Београд.
- Поповић 1987: Ј. Поповић, *Живот Срба На Косову 1812–1912*, Београд.
- Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије*, Скопље 1937.
- Филић 1996: М. Филић, *Издавачка делатност Срба на Косову и Метохији – грађа за библиографију и историју књиге – 1539–1941*, књ. 1, Приштина.
- Џамбазовски 1960: К. Џамбазовски, *Културно-општествените врски на македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопље.

Vesna ZARKOVIĆ

The Opening of the First Serbian Library in Priština in 1890

Summary

The author emphasises that the Library in Prishtina started its work on the 1st of March 1890 in the scope of one larger project on the Serbian libraries opening in the Ottoman Empire. This project was created by a Serbian representative in Tsar Grad Stojan Novaković and consul in Skopje, Vladimir Karić, with the aim to take into consideration the national identity of the areas inhabited with Serbs, which is threatened by many factors. Libraries were also opened in Skoplje, Bitolj, Thessalonica, Debar, Prilep, Ohrid, Kostur and Tsar Grad as a support to the educational action.

The first librarian in Prishtina was Stevan Marković, a former merchant and teacher, who had had experience in the book transfer from Serbia. The contract on the opening of the library Marković signed with the bookkeeper of the Consulate in Prishtina, Branislav Nušić. The contract consisted of 14 articles by which rights and duties of the contractual parties had been regulated, but in some provisions it was in collision with the existent plan of Karić and Novaković. Due to the mentioned contradictions there was a correspondence between the Consulate in Prishtina, Consulate in Skoplje and the Government in Belgrade, in which there had been some thoughts regarding the way the library in Prishtina was working. Beside some problems, the first working year of Prishtina's library passed as the Belgrade's Government had projected.